

„SZKOŁA MA SŁUŻYĆ DZIECKU”

SOLIDARNOŚĆ NAUCZYCIELSKA 1980–1981

Strajki sierpniowe 1980 r. dla nauczycieli stały się impulsem do działań, których celem było rozwiązanie problemów oświaty. Zorganizowani w „Solidarności”, od jesieni 1980 r. do wprowadzenia stanu wojennego próbowali zmienić oblicze polskiej szkoły. Działalność ta polegała przede wszystkim na tworzeniu projektów reform i negocjowaniu ich z władzami. Mimo sukcesu rozmów z Ministerstwem Oświaty i Wychowania, większości zmian nie udało się wprowadzić w życie.

Wydarzenia, które zapoczątkowały ogólnopolski ruch nauczycielski w ramach „Solidarności”, miały miejsce w Gdańsku. Tamtejsi nauczyciele, zebrani pod koniec sierpnia na zebraniu ZNP, przekazali swoje postulaty do Międzyzakładowego Komitetu Strajkowego, zaś 3 września utworzyli Komitet Założycielski NSZZ Pracowników Placówek Oświatowo-Wychowawczych¹. Podjęli także rozmowy z Komisją Resortowo-Wojewódzką reprezentującą Ministerstwo Oświaty. Przedstawiono jej 160 postulatów, które nie zostały zaakceptowane. Z czasem jednak ta lokalna inicjatywa nabrała charakteru ogólnopolskiego: 12 października na zjazd delegatów kół oświaty i wychowania w Gdańsku przyjechali przedstawiciele 24 ośrodków. Powołano na nim Krajową Komisję Koordynacyjną Oświaty i Wychowania². Spośród przedstawionych na zjeździe postulatów, pochodzących ze środowiska gdańskiego i szczecińskiego, najważniejsze dotyczyły: podwojenia wydatków na oświatę w budżecie państwa, zmniejszenia liczby godzin dydaktycznych dla nauczycieli oraz autonomii szkoły i rewizji programów nauczania.

Na początku września 1980 r. zorganizowali się także nauczyciele warszawscy. W stolicy środowiska oświatowe włączyły się w budowę NSZZ Pracowników Nauki, Techniki i Oświaty (zwanego „dziewięcioliterowcem”). W pierwszym zjeździe delegatów tego związku, który obradował 10 i 11 września 1980 r., uczestniczyło dziesięciu przedstawicieli oświaty³. Wśród wybranych członków Zarządu Głównego znaleźli się Wiktor Kulerski i Krystyna Starczewska – późniejsi działacze oświaty niezależnej⁴. Zebrane przez związkowców postulaty dotyczyły przede wszystkim rewizji wprowadzanej od 1973 r. reformy, zmniejszenia liczebności dzieci w klasach i zapewnienia im dostępu do szkoły w miejscu zamieszkania, zwiększenia roli rady pedagogicznej⁵. Na kolejnym zjeździe, 13 października, zdecydowano o rozwiązaniu NSZZ PNTiO i przejściu kół do „Solidarności”. Działalność „dziewięcioliterowca”, choć epizodyczna, była istotna dla organizowania się środowiska nauczycielskiego, biorącego w następnych miesiącach aktywny udział w projektowaniu zmian w oświacie.

Tymczasem rozmowy w Gdańsku nie przynosiły rezultatów. Dlatego 7 listopada KKK OiW podjęła decyzję o rozpoczęciu strajku okupacyjnego w jednej z sal gdańskiego Urzędu Wojewódzkiego, gdzie

¹ Przewodniczącą Komitetu została Zofia Madej, zastępcą Roman Lewtak. *Co dała „Solidarność” polskiej szkole? Materiały z ogólnopolskiej konferencji z okazji XXV-lecia NSZZ „Solidarność”, Gdańsk 7 IX 2005 r.*, Gdańsk 2006, s. 61; relacja Krystyny Pieńkowskiej, styczeń 2010 r. (w zbiorach autorki).

² Akt powołania Krajowej Komisji Koordynacyjnej Oświaty i Wychowania NSZZ „Solidarność”, 12 X 1980 r. [w:] J. Żurek, *Wybór źródeł do historii Solidarności Oświaty i Wychowania 1980–1989*, t. 2: *Z dziejów Solidarności Oświaty i Wychowania*, Warszawa 2000, s. 77. Komisja, od kwietnia 1981 r. nosząca nazwę Krajowa Sekcja Oświaty i Wychowania, koordynowała działalność Solidarności Nauczycielskiej.

³ Informacja bieżąca dla pracowników oświaty w sprawie Niezależnego Samorządnego Związku Zawodowego Pracowników Nauki, Techniki i Oświaty, między 10 a 15 IX 1980 r. [w:] J. Żurek, *op. cit.*, s. 67.

⁴ Archiwum Ośrodka „Karta” A/13.1.7 (dalej: AOK), Komunikat nr 1 ZG NSZZ PNTiO, 15 IX 1980 r., k. 17.

⁵ AOK A/13.1.35, Postulaty NSZZ Pracowników Nauki, Techniki i Oświaty w zakresie szkolnictwa, [wrzesień 1980 r.], k. 108–111.

toczyły się dotychczas rozmowy⁶. W strajku, który zyskał rozgłos i szerokie poparcie, wzięli udział nauczyciele gdańscy, do których dołączyli po kilku dniach przedstawiciele innych regionów. Rozmowom ze strony strajkujących przewodniczyli Roman Lewtak i Jerzy Roman. Do porozumienia doszło 17 listopada. Ministerstwo Oświaty i Wychowania zaakceptowało najistotniejsze postulaty: zwiększenie do 6 proc. wydatków na oświatę w budżecie, stopniowe zmniejszanie pensum nauczycielskiego (od roku szkolnego 1982/1983 miało ono wynosić osiemnaście godzin tygodniowo). Jeśli chodzi o autonomię szkoły, zgodzono się co do konieczności opracowania nowego regulaminu rady pedagogicznej, który dawałby jej większe uprawnienia. Obowiązujące programy nauczania literatury i historii miały zostać zmodyfikowane⁷. Przed nauczycielami z „Solidarności” otwierał się zatem etap wypracowywania szczegółowych koncepcji zmian i negocjowania ich z ministerstwem.

W przygotowanie projektów reform włączyło się wielu nauczycieli i ekspertów z całej Polski. Głównym ośrodkiem stał się działający w Warszawie od jesieni 1980 r. zespół ekspertów (stworzony przez Stefana Starczewskiego). Wiosną 1981 r. przekształcił się on w Zespół Oświaty i Wychowania przy Ośrodku Badań Społecznych Regionu Mazowsze. Zespół przygotowywał materiały do negocjacji, mając na uwadze zarówno doraźne, konieczne zmiany, jak i próbując stworzyć całościową wizję systemu oświatowego. W pracach wzięło udział około dwustu osób – nauczycieli, wychowawców, naukowców, podzielonych na kilka sekcji⁸. „Towarzystwo, które się spotkało w pracy nad kształtem oświaty w Polsce w ten czas, było to towarzystwo bardzo różnych poglądów, bardzo różnych światopoglądów, doświadczeń życiowych, doświadczeń zawodowych, a mimo tej różnorodności udawało się w sposób niezmiernie niezwykły współpracować, działać, tworzyć, budować, np. w 30 osób czy w 40 osób opracowywać jakąś koncepcję, w jakimś mieszkaniu prywatnym, żeby się przygotować do negocjacji” – wspominał Starczewski⁹.

Negocjacje rozpoczęły się 5 marca 1981 r.; z upoważnienia KKK OiW prowadzili je Stefan Starczewski, Jerzy Roman i Janusz Olesiński¹⁰. W spotkaniach, z których każde poświęcone było innej problematyce, uczestniczyli negocjatorzy oraz eksperci. Jakich zmian w systemie oświaty domagała się strona solidarnościowa? Jednym z najważniejszych wątków negocjacji były programy nauczania przedmiotów

⁶ AOK A/13.2.2, Oświadczenie Komisji NSZZ „Solidarność” Pracowników Oświaty i Wychowania do rozmów z Komisją Resortową MOiW, 7 XI 1980 r., k. 6.

⁷ AOK A/13.2.6, Protokół ustaleń w sprawie postulatów nauczycieli i pracowników placówek oświatowo-wychowawczych, Gdańsk 17 XI 1980 r.; fragmenty tego samego dokumentu: J. Żurek, *op. cit.*, s. 96–105.

⁸ T. Bochwic, *Narodziny i działalność Solidarności Oświaty i Wychowania 1980–1989*, Warszawa 2000, s. 88–89. Lista ekspertów zob. *ibidem*, s. 92–93. Wśród naukowców biorących udział w przygotowaniu negocjacji znaleźli się m.in.: Jan Błoński, Bronisław Geremek, Aleksander Gieysztor, Maria Janion, Zbigniew Kwieciński, Andrzej Stelmachowski i Jerzy Szacki.

⁹ Cyt. za: T. Bochwic, *op. cit.*, s. 89.

¹⁰ Informacja o rozpoczęciu negocjacji pomiędzy Krajową Komisją Koordynacyjną Oświaty i Wychowania NSZZ „Solidarność” a Ministerstwem Oświaty i Wychowania [w:] J. Żurek, *op. cit.*, s. 183–184.

humanistycznych. Celem zmian w nauczaniu historii miały być liczne uzupełnienia i zmiana interpretacji poszczególnych wydarzeń i procesów historycznych. Domagano się na przykład wprowadzenia tematu omawiającego wkroczenie Armii Czerwonej do Polski we wrześniu 1939 r. Największe zmiany dotyczyły nauczania historii najnowszej, wskazywano jednak także na konieczność usunięcia propagandowych interpretacji dawniejszych dziejów (np. konfederacji targowickiej, roli chrześcijaństwa w dziejach Polski). Twórcy solidarnościowego programu byli szczególnie wrażliwi na język, nie zgadzając się na obecność silnie wartościujących lub „pustych” sformułowań w programach i podręcznikach¹¹. W wyniku negocjacji projekt ten został w dużej mierze zaakceptowany jako podstawa programu obowiązującego od początku kolejnego roku szkolnego; do tego czasu do szkół miały trafić zmodyfikowane programy i kilka nowych podręczników. Podobne idee towarzyszyły tym, którzy dokonywali zmian w programie nauczania języka polskiego. Uczniowie mieli wyciągać z lekcji „wrażliwość humanistyczną”, postawę „krytyczną, refleksyjną i otwartą”, a także być uodpornieni na manipulację językową. Wymagało to przebudowy programu, a przede wszystkim zmiany listy lektur i zwiększenia liczby godzin lekcyjnych tego przedmiotu¹². Ustalenia końcowe negocjacji były podobne jak w przypadku historii.

Rozmowy prowadzone przez „Solidarność” z ministerstwem dotyczyły jeszcze wielu innych przedmiotów i spraw związanych z funkcjonowaniem placówek oświatowych. Odrębne spotkania poświęcono wychowaniu, szkolnictwu zawodowemu, domom dziecka, przedszkolom, nauczaniu języków obcych. Powołano też komisje mieszane do opracowania szczegółowych zmian.

Negocjatorom i ekspertom towarzyszyła także refleksja nad celami szkoły i wychowania oraz wpływającymi z nich zasadami organizacji szkoły. „Szkoła ma służyć dziecku” – tak rozpoczynał się jeden z tekstów przygotowanych na negocjacje. Celem szkoły, według autorów, miało być wychowanie „człowieka autonomicznego wewnątrznie, niepodatnego na manipulację, a zarazem powiązanego poczuciem solidarności i odpowiedzialności ze wspólnotą”. Aby ten cel został osiągnięty, niezbędna była, zdaniem autorów, autonomia szkoły, kontrola społeczna nad działalnością resortu oświaty, pewien stopień niezależności nauczycieli oraz odpowiednia baza materialna¹³. Postulat niezależności nauczycieli powtarzał się w programach dotyczących poszczególnych przedmiotów. Autonomia szkoły, czyli jej częściowa niezależność od władz oświatowych i narzucanej z zewnątrz dyrekcji, oraz autonomia oświaty, polegająca na jej odpolitycznieniu, miały się realizować przede wszystkim poprzez zmianę regulaminu rad pedagogicznych i powołanie Społecznej Komisji Oświaty i Wychowania¹⁴. Postulaty te zawierały się w hasle „uspołecznienia oświaty”.

Powołanie „społecznej formy organizacyjnej, która będzie miała uprawnienia do przedstawiania własnych inicjatyw, opiniowania i proponowania działań w zakresie oświaty i wychowania”¹⁵ uzgodniono w wyniku negocjacji w maju 1981 r. Według projektu „Solidarności”, Społeczna Komisja Oświaty – złożona z nauczycieli, ekspertów naukowych, rodziców, przedstawicieli organizacji – miałyby w zakresie funkcjonowania oświaty kompetencje decyzyjne. Głównym założeniem „solidarnościowych” projektów regulaminu rady pedagogicznej była idea szkoły jako instytucji samorządowej, zarządzanej przez pracowników, rodziców i uczniów. Rada pedagogiczna miała uzyskać prawo powoływania i odwoływania dyrektora oraz decydować w sprawach związanych z działalnością szkoły¹⁶. Obydwa elementy „uspołecznienia oświaty” nie zostały jednak wprowadzone w życie, mimo rosnących nacisków ze strony „Solidarności”.

¹¹ Propozycje doraźnych zmian w materiale nauczania historii w szkołach podstawowych i ponadpodstawowych (fragmenty) [w:] J. Żurek, *op. cit.*, s. 201–210. Autorem „Propozycji...” był zespół pod kierunkiem Anny Radziwiłł.

¹² Projekt programu nauczania języka polskiego w szkołach podstawowych i średnich, opracowany przez Zespół Problemowy do spraw nauczania języka polskiego z upoważnienia KKK OiW NSZZ „Solidarność” przed 5 III 1981 r. [w:] J. Żurek, *op. cit.*, s. 168. Projekt powstał w zespole pod kierunkiem Bożeny Chrzastowskiej i Barbary Krydy.

¹³ Archiwum Zakładowe Ministerstwa Edukacji Narodowej 629/8, Szkoła jako środowisko wychowawcze [zima 1981]. Autorami tekstu byli Krystyna Starczewska i Włodzimierz Paszyński.

¹⁴ Ciało to pojawia się w źródłach i opracowaniach pod różnymi nazwami; najczęściej zwane jest „komisją” lub „radą” oświaty.

¹⁵ Protokół ustaleń ze spotkania przedstawicieli Krajowej Rady Sekcji Oświaty i Wychowania NSZZ „Solidarność” i Zespołów Problemowych oraz Ministerstwa Oświaty i Wychowania [w:] J. Żurek, *op. cit.*, s. 235.

¹⁶ AOK A/13.3.9, Społeczny Regulamin Pracy Samorządu Szkoły (projekt), b.d.

Wizja oświaty uspołecznionej znalazła odbicie w obradach I Walnego Zjazdu Delegatów NSZZ „Solidarność”, szczególnie w pracach zespołu „Edukacja i kultura narodowa” z Janem Waszkiewiczem na czele. Zjazd podjął uchwałę o edukacji narodowej, w której domagał się ustawy sankcjonującej uspołecznienie oświaty, możliwości tworzenia niezależnych instytucji opiekuńczo-wychowawczych oraz wykonania wynegocjowanych zobowiązań¹⁷. W podobnym duchu sformułowano tezy programowe Zjazdu dotyczące oświaty.

Sprawą szczególnie istotną dla środowiska pracowników oświaty był kształt Karty nauczyciela (obowiązywała ustawa „Karta praw i obowiązków nauczyciela” z 1972 r.). W rozumieniu strony solidarnościowej celem zmian w Karcie miało być przyznanie nauczycielom możliwości „współautorstwa decyzji w zakresie realizacji zadań szkoły” oraz prawa do własnych przekonań¹⁸. Wedle innego projektu, Karta nauczyciela nie była w ogóle potrzebna, ponieważ prawa i obowiązki nauczycieli powinny stać się częścią ustawy o edukacji, zaś kwestie socjalne i dotyczące płac – przedmiotem układu zbiorowego. W wyniku negocjacji z MOiW uzgodniono projekt Karty nauczyciela. Solidarność Nauczycielska traktowała ją jako ustawę przejściową, która stać się miała w późniejszym czasie częścią ustawy o edukacji¹⁹. Konflikt o Kartę stopniowo się zaostrzał, bowiem kolejne propozycje ministerstwa nie spełniały oczekiwań „Solidarności”. Prace przerwało wprowadzenie stanu wojennego, jednak w styczniu 1982 r. Sejm ostatecznie uchwalił Kartę nauczyciela²⁰.

Chociaż wydawało się, że w toku negocjacji „Solidarność” osiągnęła bardzo wiele, to jednak szybko okazało się, że realizacja ustaleń napotykała na różnego rodzaju przeszkody, stawiane głównie przez ministerstwo. Świadectwem radykalizacji postaw nauczycieli walczących o zmiany, a zarazem interesującym przykładem lokalnego konfliktu, był strajk nauczycieli Lubelszczyzny. Konflikt wybuchł na tle obsady stanowiska kuratora. Do protestu przeciw tej nominacji nauczyciele dołączyli swoje postulaty; domagali się m.in. realizacji ustaleń z listopada 1980 r. oraz powołania wyłonionej drogą konkursu nowej kadry kierowniczej w oświacie. Gdy negocjacje z wojewodą lubelskim nie przyniosły efektów, podjęto decyzję o strajku. Odbył się on w 31 szkołach ponadpodstawowych województwa i trwał od 19 listopada do 2 grudnia. Nauczyciele podjęli tzw. strajk czynny – w ramach lekcji z przedmiotów

¹⁷ Uchwała I Krajowego Zjazdu Delegatów NSZZ „Solidarność” o edukacji narodowej, 5 X 1981 r. [w:] J. Żurek, *op. cit.*, s. 266–268.

¹⁸ AOK A/13.9.1, Karta nauczyciela, 2 IV 1981 r.

¹⁹ Jan Autor [Zygmunt Łupina], *Strajk nauczycieli Lubelszczyzny 19 XI–3 XII 1981 r.*, Warszawa 1987 r., s. 9.

²⁰ Spełniała ona część oczekiwań środowiska. Jej uchwalenie podyktowane było, jak się wydaje, dążeniem do pozyskania nauczycieli, których władza uważała za swoich „potencjalnych sojuszników”; AAN, KC PZPR, LVIII/398, Próba wstępnej oceny sytuacji politycznej w środowisku oświaty, nauki i szkolnictwa wyższego, 31 XII 1981 r.

Protokół Ustaień podpisują minister oświaty i wychowania Krzysztof Kruszewski i Roman Lewtak.
Wszystkie zdjęcia pochodzą ze zbiorów Pedagogicznej Biblioteki Wojewódzkiej w Gdańsku

humanistycznych odbywały się wykłady na temat „białych plam” w historii, literaturze²¹. W wyniku strajku wojewoda lubelski zaakceptował powołanie Społecznej Rady Oświaty i Wychowania.

Poza głównym nurtem działalności Solidarności Nauczycielskiej, jakim była walka o reformy w oświacie, rozwijano też aktywność lokalną. Ukazywało się kilkanaście czasopism o tematyce oświatowej, m.in.: „Rozmowy” (Warszawa), „Edukacja” (Wrocław), biuletyny informacyjne lokalnych struktur Solidarności Nauczycielskiej w Bydgoszczy, Bytomiu, Gdańsku, Poznaniu. Działalność lokalna okazywała się często utrudniona, czego przyczyną mógł być stosunkowo niewielki akces pracowników oświaty do „Solidarności” – w jej szeregach znalazło się ok. 30 proc. pracowników oświaty. Znaczniejszy odsetek nauczycieli należał do NSZZ „Solidarność” w większych miastach (np. w Lublinie 76 proc.). W okręgu gdańskim odsetek ten wynosił 80 proc., ale w innych – na przykład kieleckim czy kaliskim – nie przekroczył 30 proc.²² Cechą charakterystyczną środowiska nauczycielskiego był bowiem wysoki wskaźnik upartyjnienia; 90 proc. kadry kierowniczej należało do PZPR²³. Wynikały z tego dość trudne warunki działalności aktywnych w „Solidarności” nauczycieli.

Podsumowując szesnaście miesięcy działalności Solidarności Nauczycielskiej, należy stwierdzić, że była ona bardzo intensywna, jeśli chodzi o próby zreformowania systemu edukacji. Nauczyciele i eksperci przygotowujący negocjacje zdołali w krótkim czasie wypracować wiele projektów, które obejmowały całokształt problemów oświaty. Mimo sukcesu negocjacji i zaakceptowania wielu postulatów „Solidarności”, większość ustaleń pozostała na papierze. Miała na to wpływ postawa ministerstwa, ale także wprowadzenie stanu wojennego. Pewne zmiany jednak przetrwały – istniały nowe programy nauczania przedmiotów humanistycznych (z powodu długiego cyklu wydawniczego część z nich wydrukowano dopiero podczas stanu wojennego), zaś część z postulatów zawarto w nowej Karcie nauczyciela.

²¹ M. Dąbrowski, *Strajk lubelskich nauczycieli* [w:] *Encyklopedia Solidarności* [w druku].

²² AAN, KC PZPR, LVIII/286, Ocena sytuacji politycznej w środowiskach oświaty, nauki i kultury woj. kieleckiego. Sytuacja ideowo-wychowawcza w środowisku pracowników oświaty, 4 I 1982 r.

²³ AAN, KC PZPR, LVIII/576, Informacja o sytuacji politycznej w oświacie [1981].